

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció tézisei
Csunderlik Péter Tibor

A Galilei Kör (1908-1919) története és
receptiótörténete

Történettudományi Doktori Iskola

Dr. Erdődy Gábor DSc, a Doktori Iskola vezetője:

Társadalom- és Gazdaságtörténeti doktori program

Dr. Kövér György DSc, a program vezetője

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk:

Dr. Gerő András DSC, egyetemi tanár, elnök

Dr. Balázs Eszter PhD, főiskolai docens

Dr. ifj. Bertényi Iván PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Pók Attila CSc, tudományos tanácsadó

Dr. Pritz Pál DSc, c. egyetemi tanár

Dr. Szívós Erika PhD, habilitált egyetemi docens

Dr. Vörös Boldizsár PhD, tudományos főmunkatárs

Témavezető: Dr. Szijártó István CSc

Budapest, 2016

Ha áthaladunk az Anker közön, a második szám kapualja előtt, ma már nyomát sem találjuk annak, hogy 1910 és 1919 között itt működött a híres-hírhedt ateista-materialista diákegyesület, a Galilei Kör. 1990-ben kalapáccsal verték le a Galilei Kör Anker közti emléktábláját (ma már csak az egykori második emeleti klubhelyiséget jelző, belső emléktábla látható), mindez szokatlan indulat egy diákegyesülettel szemben. Miért?

A választ abban jelölhetjük meg, hogy a galileisták közül sokan vállaltak szerepet a Horthy-korszakban a „magyar történelem mélypontjaként” azonosított és a magyar kulturális emlékezetben ekként kanonizált Tanácsköztársaságban. A Horthy-korszak domináns, „negatív” Tanácsköztársaság-elbeszélése, amelyet 1919 és 1944 között „igaznak” tekintettek, és amely 1990 után elemi erővel tért vissza a köztudatba, a Tanácsköztársaság sötétén ábrázolt szereplőinek mintegy „keltetőjévé” tette meg a Galilei Kört.

A Galilei Körből valóban kommunista népbiztosok, népbiztos-helyettesek és népbiztossági funkcionáriusok sora került ki, a Tisza István elleni négy merényletkísérletből is kettő galileisták nevéhez fűződik – Duczynska Ilonához és Lékai Jánoshoz -, de a diákegyesület 1908-as alapításakor önidentifikációja szerint egy hangsúlyozottan apolitikus, szabadgondolkodó, az önképzésre és a tudományra esküvő társaságként indult. Ady Endre a „Láznak ifjú serege” címmel illette a galileistákat, versek sorát dedikálta a Galilei Körnek, Jászi Oszkár pedig abban bízott, hogy a galileisták vezethetik át Magyarországot a „Balkánból Nyugat-Európába”, hogy a negatív után pozitív Galilei Kör-képeket említsék.

Jelentősége ellenére azonban mindezidáig csak három önálló monográfiát jelentettek meg a nemzetközi hírű tudósok – például Polányi Károly, Polányi Mihály, Pólya György, Mannheim Károly - sorát adó diákegyesület történetéről. A Galilei Kör történetéről – helyesebben a galileisták egy jól körülhatárolható antimilitarista halmazának, a Duczynska-Sugár-csoportnak tevékenységéről - az első monográfiát Kelen Jolán jelentette meg *Galilei per a XX. században* címmel 1957-ben. Kelen Jolán egykori galileistaként maga is részese volt az eseményeknek, műve erősen szépirodalmias visszaemlékezés az 1918. szeptember 19-25-e közti Galilei-perről, mely során hazaárulásért ítélték három-, illetve két év börtönbüntetésre a háborúellenes akciókat szervező galileista szerelmespárt, az ifjúbolsevik Sugár Tivadar orvostanhallgatót és a kései Galilei Kör ikonikus nőalakját, Duczynska Ilona mérnököt, a későbbi Polányi Károlynét. Kelen Jolán műve, noha a szerző az akkori Párttörténeti Intézet munkatársa volt, olykor inkább közelít a történelmi regényhez, mint a tudományos munkához: egyenesen dialógusokkal operál. Már a korabeli recenzensek sem értettek egyet abban, hogy Kelen Jolán szépirodalmias visszaemlékezését az ifjúsági irodalom vagy a történettudomány mezejében helyezték-e el.

Historikusi igénnyel született a Galilei Kör megalakulásáról tudósító egykori köralapító orvostanhallgató Kende Zsigmond munkája, *A Galilei Kör megalakulása* 1974-ben, amely azonban szintén meglehetősen heterogén szövegre sikeredett. Az eredeti szerzői koncepciót, az „elfogulatlan” szánt tényfeltáró, tudományos munkát állandóan felülírja benne a szenvedélyes visszaemlékező, ami miatt Kende torzóban maradt monográfiája emlékiratként kezelendő. De hangsúlyoznám, hogy munkájának az „elfogulatlan tényfeltárás” ideája felől szemlélve hátránynak tekinthető nagyfokú személyessége máshonnan nézve éppen legnagyobb erénye, mivel átörökít egy „galileista” attitűdöt.

A Galilei Körrel foglalkozó mindmáig egyetlen, akadémiai értelemben vett „tudományos” - „tudományos” alatt az önreprezentációt és a hivatkozások használatával tetten érhető ellenőrizhetőséget értve - monográfia Tömöry Márta *Új vizeken járok* címet viselő 1960-as munkája. A munkásmozgalom-történeti perspektívát preferáló Tömöry a marxista üdvtörténetnek megfelelően interpretálta az apolitikusként induló és végül erősen bolsevizálódó Galilei Kör balra tolódását. Tömöry Márta munkájának aránytalanságát jelzi, hogy az általam a Galilei Körnek – oktatótevékenysége, kiadványainak mennyisége stb. miatt - „nagyként” konceptualizált 1908-1914 közti korszakát mindössze 54 oldalon, míg az 1914 és 1919 közti „kis” korszakot 90 oldalon tárgyalta, utóbbiból pedig 64 oldalt tett ki a Galilei Kör 1918. januári bezárását követő időszak.

Disszertációm a negyedik nagyobb munka a sorban. Szándékom szerint elsősorban az 1908-1914 közti „nagy korszak” feltárására törekedtem, hogy ezzel rávilágítsak a Kende Zsigmondnak a Galilei Kör megalakulásáig eljutó munkája és a pártos történettudomány által a Galilei Kör tevékenységéből különös figyelemben részesített - ugyan meghatározott ideológiai preferenciáknak megfelelően, de fölöttébb lelkiismeretesen feldolgozott - 1914-től kezdődő „kis” korszaka közé eső évekre. Munkám elsődleges forrásbázisául a Galilei Kör egykori jelentései és jegyzőkönyvei; a diákegyesületnek a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárban őrzött anyaga; a Galilei Kör és a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete folyóirata, a *Szabadgondolat*; korabeli napilapok (*Budapesti Hírlap, Haladás, Népszava, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Világ*) folyóiratok (*Huszedik Század, Magyar Figyelő, Magyar Kultúra*), továbbá egykori galileisták kiadott és kiadatlan visszaemlékezései szolgáltak.

A Galilei Kör történetét és recepcióját feltáró disszertációm legfontosabb állításait a következő húsz tézispontban összegezném:

1. A Galilei Kör 1908-as megalakulása nem volt független attól a politikatörténeti eseménysortól, amelyet a magyar történettudomány hagyományosan „a politikai feszültségek kiéleződése a századfordulón”, „a századelő politikai válsága”, „a dualizmus válságperiódusa” címkékkel jelöl. Ez az eseménysor a minden addiginál nagyobb 1905-1906-os politikai válsághoz, majd a „nemzeti koalíció” kormányra kerüléséhez vezetett. A „nemzeti koalíció” a politikai „impotenciáját” szimbolikus gesztusokkal és intézkedésekkel próbálta leplezni, minek következtében kiéleződött az a „kulturális harc”, mely egyik produktumának tekintetem a Galilei Kör létrejöttét. A korábbi ígéretei ellenére „labanc” politikát vivő, de „kuruc” módra beszélő „nemzeti koalíció” kormányának nacionalista retorikájában ettől kezdve preferált gesztusa volt az 1905-ben a darabontkormány mellé álló polgári radikális (vagy radikális demokrata) értelmiségiek és szimpatizánsaik, így a polgári radikális holdudvarba tartozók, mint a nem sokkal később megalakuló Galilei Kör „hazátlanokként” és „nemzetietlenként” beállítása. A „hazátlanok” és „nemzetietlenek” helyzetét nem könnyítette meg, hogy történeti-szociológiai okokból mind a polgári radikális értelmiségiek, mind a galileisták között erősen felül voltak reprezentálva a zsidó származásúak.

2. A századelő „kulturális harcának” volt egy definiálható társadalmi háttere, végtelenül leegyszerűsítve a feltörekvő zsidó polgárság és a süllyedő, úgynevezett „úri középosztály” ellentéte. Amellett érveltem, hogy Erdei Ferenc kettős (valójában hármas) társadalom – modellje és Hanák Péternek a dualizmus kori társadalomról adott vázolata számos *caveattal* elfogadható az 1900-as évek eleji Magyarország társadalmi konfliktusainak, például az egyetemi életben a történelmi nemzeti társadalomhoz rendelhető Szent Imre Kör és a modellben a polgári társadalmat képviselő Galilei Kör szembenállásának hipotetikus értelmezési kereteként. A bemutatott társadalmi modell három szektorához kapcsolódó három konfliktust ismertettem, az új típusú „modern kultúra” és a „történelmi-nemzeti” kultúra ellentétét, a választójogi kérdést és a földkérdést, amelyek meghatározták az 1900-as évek eleji Magyarország „közbeszédét”, és amelyekben a galileistáknak szükségképpen állást kellett foglalniuk.

3. Hangsúlyoztam, hogy a Galilei Kör története és tevékenysége csak eszmetörténeti kontextusában és egykorú intézményi hálózatában érthető és értelmezhető. Ismertettem azon századfordulón jelentkező új eszméket, amelyek a galileisták „valóságérzékelését” meghatározták: a pozitívizmust, a darwinizmust és evolucionizmust, a történelmi materializmust és a szabadgondolkodást. Azon intézményeket és csoportosulásokat is

bemutattam be, amelyek a megalakuló Galilei Kör számára a szervezeti és szellemi hátszínét jelentették: a radikális irányultságú szabadkőműves páholyokat, a Társadalomtudományi Társaságot és a *Huszedik Század*-csoportot, a *Világosság* folyóirat körüli értelmiségi csoportosulást és a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületét. Az Galilei Kör megalakulását idejére ugyanis a „hivatalos” nemzeti konzervatív vagy konzervatív-liberális, „Régi” kultúrával szemben egy egész baloldali radikális ellenkultúra jött létre, amely megteremtette a maga ellenkulturális intézményrendszerét. A Galilei Kör ebbe az ellenvilágba integrálódott a galileisták önképe szerint a „Másik”, az „Új” Magyarország diákegyesületeként.

4. A polgári radikálisok értelmiségi csoporttól kapott legfontosabb szellemi poggyásznak ama nagyhatású víziót találtam, amely a „Régi” és az „Új Magyarország” szembeállításában, a „progresszió” idealizálásában és a „reakció” démonizálásában mutatkozott meg. Jászi Oszkár és értelmiségi holdudvara egy az elképzelt nyugati standardoknak megfelelő, a tudományos politika alapján berendezett „Új Magyarországot” vizionált, és ennek ellenpontjaként konstruálta meg a „Régi Magyarország” – vagyis az 1900-as évek elejének Magyarország – bírálható képét. Amikor a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete és a Galilei Kör folyóirata, a *Szabadgondolat* 1911-ben megjelenő első számában a galileisták saját egyesületüket úgy reprezentálták, mint „az Új-Magyarország előrevetett képének egy darabját”, akkor maximálisan a polgári radikális retorikát vették át. Ezért nyomtatékosítottam, hogy a Galilei Körről csak a polgári radikális ideológia és nyelvjáték kontextusa ismeretében lehet kielégítően értekezni.

5. A Galilei Kör működésének elhelyezéséhez a tágabb keret, az 1900-as évek Magyarországnak, baloldali radikális eszméinek és szervezeteinek bemutatása után szükségesnek találtam felvázolni a szűkebb keretet: a századelő magyar felsőoktatási rendszerét és annak problémáit (pl. a helykérdés). Ismertettem a Galilei Kört megelőzően működő legfontosabb diákegyesületeket, az Egyetemi Kört, a katolikus Szent Imre Kört és az első radikális, szocialista diákszerveződést, a Szocialista Diákok Szabad Szervezetét. Eme diákszervezetek részben korrumpálódásuk – az Egyetemi Kör -, részben erősen kizáró felekezeti jellegük – a Szent Imre Kör -, részben túlzott doktrinerségük és bezárkózó jellegük – a Szocialista Diákok Szabad Szervezete – miatt alkalmatlannak bizonyultak, hogy széles körben menedzseljék a diákok problémáit. Például nem tudták kielégítően képviselni a zsidó származású, de magukat magyarnak valló, ateista diákok és a kezdődő tömegoktatás miatt az

egyetemre kerülő szegényebb, szociális segítségre szoruló csoportok érdekeit. Védhető álláspontnak tartom, hogy ebből a nézőpontból a Galilei Kör megalakítását a századelő magyar felsőoktatási rendszerének hiányosságai jelentette kihívására adott válasznak tekintjük.

6. A Galilei Kör megalakulását kiváltó strukturális kihívások után a konjunkturális okokra koncentráltam, vagyis bemutattam az eszkalálódó „kulturális harc” egyetemi megnyilvánulásait: a „kereszt-hecceket” és a Pikler-hecceket, továbbá ezek galileista emlékezetét. A „kereszt-hecc” galileista recepcióját vizsgálva – melynek mintájául Kelen Jolán elbeszélését tettem meg – arra figyeltem föl, hogy ugyan az 1900-1901-es „kereszt-hecc” során az egyetem vezetősége egy kifejezetten szabadelvű-liberális magatartást tanúsított („a kereszt-memorandum” elutasítása, az akcióban résztvevők fegyelmije, Köpösdý Dezső kizárása), ez egyáltalán nem jelentkezett a „kereszt-hecc” történetének elbeszélésében. Ennek okát az aszimmetrikus ellenfogalmak használatát preferáló galileisták szövegeit szervező „reakciós”-„haladó”, „régí”-„új” szembeállításban pillantottam meg, amely fekete-fehér technika semmilyen engedményt nem engedhetett a „Régi Magyarország” reprezentánsainak (pl. az egyetemi vezetésnek), mondhatni a szürke egy árnyalatának sem. A második Pikler-heccre fókuszálva azt mutattam be, hogy utóbb a galileisták - mindenekelőtt Kende Zsigmond - milyen nagy kultuszt alakítottak ki az egyetemi összecsapások, a Pikler mellett tüntetők és harcolók, az egyetemi harcokban összekovácsolódott, a Galilei Kört (melynek eredetileg a Pikler Kör elnevezést szánták) megalapító leendő diáktársaság körül, például olyan elbeszélő eszközök segítségével, mint az egykori összecsapások idején valójában középkorú Pikler Gyula „öregítése”.

7. A strukturális és a konjunkturális sík után az egyén felől közelítettem: azon kisebb, Tavaszmező utcai gimnáziumi csoportot mutattam be, amely már a középiskolában Materia Kört alapított a hivatalos önképzőkör mellett, köszönhetően annak, hogy a diákcsoport tanára Magyarország első regisztráltan ateista oktatója, a felvállalt ateizmusával parlamenti interpellációt is maga ellen kiváltó Posch Jenő volt. A már középiskolás korokban a szabadgondolkodás felé tapogatózó Tavaszmező utcai gimnazisták tették ki később a Galilei Kört megalakító csapat „kemény magját”. Mellettük még két, máshonnan érkező személyt és emlékezetét mutattam be részletesebben: a Galilei Kör első elnökét, Polányi Károlyt, aki az egykori Tavaszmező utcai gimnazistákhoz csatlakozása után átvette a fiatal szabadgondolkodó csoport vezetését, a másik pedig a Galilei Kör megszületése fölött

bábáskodó radikális-szabadgondolkodó értelmiségi, a Galilei Kör „Osvátja”, Székely Aladár. Polányi csatlakozásának elbeszélésékor annak a kapcsolati tőkének jelentőségét hangsúlyoztam, amelyet magával hozott: igencsak jó ismeretségét a magyarországi baloldali radikalizmus történetében jelentős szerepet betöltő Pollacsek-szalonban megforduló értelmiségiekkel, köztük Jászi Oszkárral vagy Szabó Ervinnel. Noha már korábban is érintkeztek velük a fiatal szabadgondolkodók, Polányi fellépésével ezek a kapcsolatok elmélyültek, Jászi és Szabó a galileisták mentorai lettek. A vezető szabadgondolkodó, de az 1910-es években parlamenti képviselővé is váló Székely Aladár pályájának ismertetése pedig alkalmat adott annak illusztrálására, hogy a polgári radikális és az azt követő galileista retorikában élesen elválasztott „Régi” és „Új Magyarország” között lehetséges volt az átjárás, személye és karrierje falszifikálja a merev elválasztás hipotézisét.

8. A Galilei Kör genezisét ismertetve - hogy az egyetemi „harcokban” összekovácsolódott diáktársaság miként határozta el egy szabadgondolkodó diákegyesület megalakítását, és hogy milyen úton nyerték el a radikális értelmiség szellemi és a radikális szabadkőműves páholyok anyagi támogatását, hogy végül 1908. november 22-én megalakulhasson a Galilei Kör - különös figyelmet szenteltem a magáról hírt adó szabadgondolkodó diákegyesület kiáltványának. Ebben a galileisták a „régiként” azonosított egész korabeli magyar közép- és felsőoktatással szemben határozták meg magukat. Elemzésemben megállapítottam, hogy az iskolai állapotokat a galileisták kellően sötétnek/feketének festették meg, hogy aztán annál világosabbnak/fehérebbnek tűnjön a Galilei Kör. Ez a metódus megfelelt a polgári radikálisok G. Fodor Gábor által elemzett „ellenségképző” technikájának. Az egyes galileisták át is vették a kiáltvány retorikáját, amelynek poétikáját a „halál” és az „élet” szembeállításának stratégiai metaforájával jelöltem meg, amely egyszerre mind a „rossz” és a „jó” küzdelmét is jelöli. Hayden White történeti tropológiai rendszerében a kiáltvány cselekményesítését románként azonosítottam.

9. A Galilei Kör tevékenységének ismertetése előtt szükségesnek tartottam, hogy megválaszolni próbáljam: kik voltak a galileisták? Egy tanévenkénti 1000-1100 körüli taglétszámú diákegyesület esetében nem könnyű erre a kérdésre választ adni, ráadásul a Galilei Kör történetét kutató történész helyzetét tovább nehezíti, hogy történeti okokból a fiatal éveikre visszaemlékező egykori galileisták között erősen felülreprezentáltak azok, akik az 1950-es évektől figyelmet és lehetőséget kaptak visszaemlékezéseik rögzítésére, vagyis szükségszerűen egy erősen munkásmozgalmi „optikával” néz vissza a „múltba” a történész,

aki ezt a memoárok lapjain át teszi. Ezért az „osztályhelyzetre” vonatkozó, egy erősen szelektált csoport tagjaitól származó kvalitatív forrásokat törekedtem az elérhető egyéb forrásokkal összevetni. Három nézőpontból közelítettem: először a galileista önértelmezéseket tártam fel. A „Régi Magyarországot” reprezentáló hagyományos diákegyesületekkel szemben az „Új Magyarországot” képviselő Galilei Kör „a régit romboló és az újat alkotó erőknek hű kifejezője”-ként jelent meg az önreprezentációban, a galileisták minden lehetőséget megragadtak annak hangsúlyozására, hogy úttörő szerepet töltenek be „a társadalmi átalakulás küszöbén álló Magyarországon”. Többször is nyomatékosították, hogy liminális helyzetéből adódóan a diákságnak a radikális szerepvállalás valósággal kötelessége. Ezt a gondolatot az 1968-as diáklázadások ideológusainak kontesztációival állítottam párhuzamba, melyek szerint a diákság az egyetlen következetesen forradalmi csoportosulás. Másodszor arra kerestem a választ, hogy milyennek látta a galileistákat a külvilág? A kortárs recepciót áttekintve megállapítottam, hogy hiába azonosította magát olyan felekezet nélküli, szabadgondolkodó csoportosulásként a Galilei Kör, amely nemcsak a katolikus, de a zsidó „klerikalizmussal” is szemben áll, a többségi társadalom „zsidó” egyesületként tekintett rá. Állításom szerint, ha tragikusan cselekményesítjük a galileisták történetét, akkor ez volt a Galilei Kör tragédiája. Végül a Galilei Kör tagjainak rekrutációját vizsgáltam. A jogászi dominanciájú „hagyományos” diákegyesületekkel szemben a műszaki, orvosi és természettudományokat tanuló hallgatók felülreprezentációja mutatható ki az országos arányszámukhoz képest a szabadgondolkodó diákegyesületben.

10. A „Tanulni és tanítani” jelmondatot választó, jelentős önképző és később munkásoktató tevékenységet folytató Galilei Kör történetének első, 1908 és 1914 közti „nagy” korszakát elsődlegesen az antiklerikalizmus jellemezte. Állításom szerint az antiklerikalizmus szükségszerűen következett az „előítélet-mentességet” hirdető szabadgondolkodó ideológiából, mivel az egyéni „tapasztalást” istenítő szabadgondolkodók olvasatában a tekintélyelvű dogmákat adó egyház „gyermekként” tekint a társadalomra, márpedig az önálló véleményalkotásra képtelen „gyermek” álltak a szabadgondolkodó értékskála alján. A galileisták azzal érveltek, hogy az egyház reakciós szerepet tölt be, mivel dogmákkal gátolja például a tudományos fejlődést (előszeretettel példálózta Galileo Galilei történetével), amelyben a racionalista szabadgondolkodók az emberi előrehaladás biztosítékát látták. A *Szabadgondolatban* megjelent cikkeket elemezve megállapítottam, hogy a szabadgondolkodó interpretáció egy második, történelmi materializmussal oltott fokán a vallási hittételeket, pusztán csak osztályérdekei leplezésére használja az egyház, amely – értelmezésükben - a

századforduló Magyarországon szoros érdekszövetségben állt a feudális nagybirtokosokkal. Paradigmatikusnak tekintetem Polányi Károly megfogalmazását: „az egyház az osztályállam idegrendszere, mely azt mozgatja, de amelyet ez a szervezet táplál. Aki az egyház ellen küzd, az az osztályállammal találja magát szemközt, és így lesz az ateizmusból általános politikai magatartás”. A galileisták előszeretettel ábrázolták az egyházat az állammal összefonódott trösztként, amely ipari mennyiségben kínálja a „rózsafüzérgyárakban” előállított „népbutító termékeket”. Megállapításom szerint eme egyházellenes retorika metaforarendszere a tőkeellenes marxista és a hagyományos antiklerikális nézeteket kapcsolta össze, egyszerre támadva a tőkét és az egyházat. Ezzel a Galilei Körön belüli marxista és az antiklerikális nézetek már a kezdetektől összekapcsolódhattak egy közös nyelvben. Antiklerikális nyelvük még jellemzően háborús („fekete sereg”, „új középkor lovagjai”) vagy az egészség-betegség metaforarendszerében („métely”, „piócák” – utóbbi egyben előhívja a kuruzslás képzetét is) mozgott. A galileisták nyelvjátékát elemezve fontos felismerésnek tartom, hogy ugyan a szabadgondolkodó diákok magukat ateistának tartották, erősen manicheisztikus gondolkodás jellemezte legtöbbjüket: a magukat a „világosság” táborához tartozó galileisták a reakciósként azonosított „klérusban” találták meg a maguk „sötét”, szekuláris ördögét.

11. A galileisták eme erősen ideologikus világ- és problémalátását értem tetten az irodalmi kérdésekben történő állásfoglalásaikban. Ugyan a *Szabadgondolat*nak nem volt irodalmi-művészeti rovata, a galileisták mégis bőven foglalkoztak irodalmi-művészeti kérdésekkel, ám ezt mindig egy sajátos politikai-ideológiai perspektívából tették. A *Szabadgondolat*ban megjelent irodalmi recenzióknak mintegy „állatorvosi lova” Földes Imre *Feketeország* című, 1912-ben kiadott „irányregényének” méltatása. Antiklerikális érdemei miatt ugyanis vállaltan elnézték a regény fogyatékosait, ebből kiderül, hogy a *Szabadgondolat*nak még a művészeti szemléiben is az antiklerikalizmus volt az első számú sorvezető, de például Anatole France helyét is elsődlegesen antiklerikalizmusa és szocializmusa jelölte ki a fiatal szabadgondolkodók irodalmi panteonjában. Az ideáltipikus galileista számára az irodalomnak nem volt önértéke, nem volt cél a műélvezet, mivel az irodalomra elsősorban eszközként tekintettek a társadalom megváltoztatására. A galileisták Ady-recepcióját elemezve is kimutattam, hogy a Galilei Körön belül az ideológiai preferenciák uralták az esztétikai szempontokat. A galileisták odaadó Ady-rajongását Ady Endre korabeli polarizációs szerepével magyaráztam: Ady költészetének elfogadása ugyanis nem az irodalmi ízlés, hanem az „Új” és a „Régi Magyarország” közti választás kérdése volt.

12. De a fiatal szabadgondolkodók erősen szelektív világérzékelése az 1912-es stockholmi olimpiai magyar csapat eredménye fölött gyakorolt bírálatukon is demonstrálható. Ez szintén nem önértékként kezelte a sportot, hanem a témát csak frontképzésre alkalmasnak tekintette, hogy abból következtetéseket vonjon le Magyarország közállapotairól vonatkozóan. Egyfelől megállapítottam, hogy a *Szabadgondolat*ban gyakorlatilag a tbc-statisztikát ismertették az olimpiai éremtáblázat helyett azzal, hogy – kizárólag – Oroszország, Spanyolország, Magyarország és a balkáni államok kudarcáról értekeztek. Másfelől azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államok sportsikerét azzal magyarázták, hogy az amerikaiak a „demokrácia bajnokai”, felfogásomban egyértelművé teszi: a galileisták nem a „szurkoló” vagy a „szakértő” apolitikus pozíciójából tekintettek a stockholmi olimpiai szereplésre, hanem politikusan, a választójogi küzdelem felől.

13. A Galilei Kör antialkoholista propagandáját elemezve is arra a következtetésre jutottam, hogy a századelőn népbetegségnek számító alkoholizmus elleni küzdelemnek sem csupán egészségvédelmi indokokból szántak kiemelt szerepet, hanem mert az alkoholizmust a szabadgondolkodást gátló egyik legfőbb tényezőként, az uralkodó osztályok támaszaként, a „társadalmi Rend egyik oszlopa”-ként azonosították a vallás mellett. Megállapítottam, hogy a vallásnak mint drognak a meghatározása szükségszerűen vindikálta az alkohol elleni fellépést is, és az antialkoholizmus és az antiklerikalizmus nyelve megközelítően azonos szótárral is jelentkezett is a galileista szövegekben. Olykor a polgári radikális – szociáldemokrata történelemszemléletben olyannyira pellengérré állított nemesi-nacionalista „harcos – italozó - virtuskodó” magyar hősi karaktert is összekapcsolták az alkohollal, ekképp rajzolódott ki a „Régi Magyarország” vallásos – nacionalista – italozó „rég magyar” karaktere, amely szembe került az „Új Magyarország” ateista – internacionalista – antialkoholista „új magyar” ideáljával. Az alkoholizmust a bűnözéshez hasonlóan a „helytelen gazdasági rend” következményeként írták le, ezért úgy vélték, hogy az alkoholról történő leszoktatás csak felületi kezelés. Az alkoholizmus problémájának valódi megoldását az átfogó társadalmi átalakulástól, az „Új Magyarország” eljövételétől várták, amely *sine qua non*-jának a választójog kiterjesztését tekintették.

14. A Galilei Kör tagjai egységesen kiálltak az általános és titkos választójog mellett, mivel a társadalmi reform előfeltételének a politikai reformot tekintették. A radikális választójogi reform nem cél volt számukra, hanem maga is csak egy eszköz az „Új Magyarország” megteremtéséhez (melynek államformáját másodlagos kérdésnek tekintették) a „Régi

Magyarországgal” szembenálló, alacsonyabb státuszú tömegek politikai aktorrá tételével. Az elképzelés szerint ugyanis ők szükségszerűen a reformok bázisát alkotják majd, mivel „csak a láncukat veszíthetik”. A gondolat, hogy a munkástömegek egy „reakciós” erőnek is képviselőt juttathatnának, nem merült föl. Ez abból is adódott, hogy a szintén a társadalmi átalakítás eszközének tartott munkásoktatásban tevékeny szerepet vállaló galileisták mint „kultúrszomjas tömeget”, a „jövő törekvéseinek” potenciális hordozóját idealizálták a proletariátust. De a galileisták nem is hagyták meg maguknak a radikális választójogi reformmal szembenállás lehetőségét: ugyanis az általános, egyenlő és titkos választójog elfogadása vagy elvetése számukra olyan frontképző volt, amely két táborra, az „Új Magyarország” és a „Régi Magyarország” táborára osztotta a társadalmat. Egy a választójogi kérdéshez kapcsolódó recepciótörténeti esettanulmányban, amely azt a kérdést vizsgálta, hogy a galileisták valóban az 1912. május 23-i választójogi tüntetésen énekeltek-e először az *Internacionálét*, amint azt a megelőző Galilei Kör-monográfia szerzője, Tömöry Márta állította, pedig a történetírásban is jelenlévő dramaturgiai igények szerepére igyekeztem rámutatni. Értelmezésemben a Galilei Kör történetét munkásmozgalmi románként előadó Tömöry dramaturgiai okokból tette a „történelmi” *Internacionálé*-éneklést május 23-ra, hogy egy kellően erős, a „lelkekbe belekiáltó” szimbólummal jelezze a szabadgondolkodó diákok „munkások oldalára állását”.

15. A Galilei Kör ideológiáját a magyar „sorskérdésekre” – nemzeti kérdés, nemzetiségi kérdés, földkérdés stb. - adott válaszaikból igyekeztem kinyerni, ezek közül disszertációm legkimerítőbben a földkérdéssel és az ehhez kapcsolódó agitációs tevékenységgel foglalkozott. A *Szabadgondolat* földkérdéssel kapcsolatos cikkeit feldolgozva arra a következtetésre jutottam, hogy a földosztás mellett állást foglaló galileisták a földkérdést elsődlegesen a szekularizáció szempontjából tematizálták, a szekularizáció pedig az antiklerikalizmus elleni küzdelemben nyerte el előkelő helyi értékét számukra. Mivel a *Régi Magyarország* jelképének a „nagybirtokot” tették meg, a „nagybirtok” gyakorlatilag mínuszjel érvénnyel bír a *Szabadgondolat*ban megjelent cikkeiben: mindent negatívvá változtat, amellyel érintkezésbe kerül. A „nagybirtok” bűnbakká tételével szemben a „kisbirtok” idealizálására mutattam rá. Eme dogmatikus koncepcióval kapcsolatban már a korban is fogalmaztak meg szakmai kritikákat, még a *Huszádik Század* körén belül is (pl. Leopold Lajos), a „Régi Magyarország” azonban elsődlegesen egy ideológiai konstrukció volt, mintsem elemzések eredménye. Arra a következtetésre jutottam, hogy a galileisták nem annyira a földkérdésből rajzolták meg a *Régi Magyarország* képét, hanem inkább a *Régi*

Magyarország ideológiai konstrukciójából a földkérdést: „Feketeországot” láttak. Ez azonban nem vitatja el egyes, vagy akár számos megállapításuk érvényességét.

16. A disszertáció kiemelt figyelmet szentelt a Galilei Kör szociálpolitikai tevékenységének, mindenekelőtt *A budapesti diáknyomor* című, Magyarországon úttörőnek számító, 1909-ben felvett statisztikának. A Galilei Kör recepcióját vizsgálva rámutattam arra, hogy a szabadgondolkodó diákegyesület tevékenységének konzervatív-liberális és „keresztény-nemzeti” bírálói is a Galilei Kör nehezen támadható szociálpolitikai munkáját tematizálták legkevésbé. Állításom bizonyítására a *Magyar Figyelő* szolgáltatott kiváló példát, amelynek konzervatív szerzői minden kétséget kizáróan reflektáltak a budapesti diákság „nyomorára”, mivel a Galilei Kör és a radikálisok egyetemi népszerűségét azzal az „elkeseredéssel” és „elégedetlenséggel” magyarázták, „amelyet a szegény egyetemi hallgató érez”, de semmilyen szinten nem utaltak a Galilei Kör diákjóléti tevékenységére. Egy szóval sem említették, hogy a Galilei Kör miként próbálta kezelni a diákság „nyomorát”: a galileisták szociálpolitikai aktivitásának hiánya a jobboldali recepcióban jól tükrözi a szabadgondolkodó diákegyesület polarizált emlékezetét.

17. Az első világháború kitörését követően azonban az egyházi befolyástól mentes oktatásért és a szociálisan hátrányos helyzetű diákok vallásuktól független segélyezéséért küzdő ateista-szabadgondolkodó diákegyesület tevékenységének középpontjába a történelmi materialista alapon álló „antimilitarista” propaganda került. A Galilei Kör történetének - a „nagy korszak” munkájával és eredményeivel összehasonlítva messze jelentéktelenebb - 1914 utáni „kis korszakának” történetét négy galileista, Litván József, Kolnai Aurél, Kelen Jolán és Duczynska Ilona visszaemlékezései tükrében ismertettem. A négy galileista visszaemlékezéseit olvasva és azokat az antimilitarista tevékenység középpontba állításával összehasonlítva arra mutattam rá, hogy a „galileista” jelölő mennyire különböző típusú személyeket, a világháború mennyire más megítélését, más-más kérdésfeltevéseket és radikálisan eltérő válaszokat takarhat. Az egymással antitetikus ellentétbe állítható Kolnai Aurél és Duczynska Ilona egyetlen közös nevezőjének – a Galilei Kör-tagságon túl – csak azt azonosíthatjuk, hogy a Horthy-korszakban egyként „defetistaként” ítélték el őket.

18. A kérdésre válaszolva, hogy az 1918 januárjában betiltott, majd 1918 októberében újra megnyíló Galilei Kör érdemi tevékenysége 1919. március 21-től miért szűnt meg, elvitattam az 1990 előtti magyar marxizáló történetírás magyarázatát, mely szerint ez azért következett

be, mert a Tanácsköztársaság politikája menten megvalósította a Galilei Kör akkor már egy évtizede propagált programját. Ehelyett kevésbé ideologikus választ keresve a Galilei Kör feloldódásának okaként egyszerű „humán erőforrás”-szempontokat jelöltem meg: a kommunizmus vezetésével általánosan szándékolt radikális elítélés egyszerűen igényelte a galileisták szerepvállalását, akik otthagyván klubhelyiségüket hamar népbiztoságokon és újságok vezető pozícióiban találták magukat, hogy aztán legtöbbször 1919 augusztusa után emigráljanak.

19. Az emigrálásoknak is köszönhető, hogy a Horthy-korszakban a Galilei Kör történetének jobboldali elbeszélése, amely a Tanácsköztársaság sötétben ábrázolt szereplőinek mintegy „keltetőjévé” tette meg a Galilei Kört, konkurencia nélkül maradt és egészen 1945-ig uralta a Galilei Kör emlékezetét, hogy aztán 1990 után elemi erővel térjen vissza a köztudatba. Disszertációm utolsó nagyobb egysége az 1920-1930-as évek három, a hivatalos kultúrpolitika által is elismert szerzőjének – Tormay Cécile, Szekfű Gyula és Gratz Gusztáv – Galilei Kör-képét mutatta be. A világháborús vereséget a tördőfés-elmélettel értelmező, a galileistákat a nemzetellenes „judeobolsevik” összeesküvés ágenseinek megtevő Tormay Cécile esetében arra mutattam rá, hogy Tormay Cécile egy olvasmányélménye, Dosztojevszkij *Ördögökje* alapján értelmezte a galileistáknak az 1918-1919-es eseményekben játszott szerepét. Szekfű Gyula Galilei Kör-képének rekonstruálásával együtt egy historiográfiai közhelyet is cáfolhattam, mivel kiderült: az életműve csúcspontjaként azonosított *Magyar történet* releváns szövegrészei valójában jóval ideologikusabbak, mint az éppen az ideologikussága miatt a történészfejedelem szakmai mélypontjaként azonosított *Három nemzedéké*. Végezetül Gratz Gusztáv munkáinak elemzésével kapcsolatban Korvin Ottó púposágának leírására és az *ami kívül, az belül* ösrégi elképzelésének megfelelő értelmezésére helyeztem a hangsúlyt. Korvin púposágát egy nagyon jó elágazási pontnak tartottam, ahol meg lehet különböztetni a baloldali és a jobboldali elbeszéléseket a Galilei Kör emlékezetében. A jobboldali elbeszélésekben Korvin púposága egyben lelki torzságának kifejezője, míg a baloldali megemlékezésekben Korvin testi hibája egy „durva test – érzékeny lélek” kapcsolatban tett szert jelentőségre.

20. A Galilei Kör kultuszát és ellenkultuszát egyaránt dekonstruálni igyekvő disszertációm a szabadgondolkodó diákegyesület emlékezetét terhelő „súlyos” nevek – Rákosi Mátyás, Révai József, Korvin Ottó – alóli felszabadítás kísérleteként is értékelhető. Célom ugyanis az is volt, hogy bebizonyítsam, a Galilei Körnek – különösen az 1908-1914 közötti, sok pozitív eredményt

hozó „nagy” korszaka okán – megkérdőjelezhetetlenül ott van a helye a legjelentősebb és legértékesebb magyar diákegyesületek között.

A disszertáció témaköréhez kapcsolódó tudományos publikációk:

1. „Tüdővészes diákok” – A galileisták képe Tormay Cécile Bujdosó könyvében, *Kommentár*, 2012/3., 66-78.
2. Ördögök – Károlyi Mihály és a galileisták képe a Bujdosó könyvben. In: *Tormay Cécile- emlékkonferencia. A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei IV.* Szerk.: Kollarits Krisztina, Bp., 2013, 189-217.
3. Fekete sereg, métely, piócák – A Galilei Kör „antiklerikális” retorikája és tevékenysége, *Kommentár*, 2013/6., 41-60.
4. „Hallgatták ájtatosan Jászi kirohanásait” – Szekfü Gyula Galilei Kör-képe. In: *Studio Vincentiana. Válogatott tanulmányok.* Szerk.: Gulyás Martin, Szent Vince Szakkollégium, Piliscsaba, 2014, 85-95.
5. Variációk a „defaitizmusra” – Az első világháború és a Galilei Kör „antimilitarista” tevékenysége galileista memoárokban, *Kommentár*, 2014/2., 33-52.
6. „Figyeljetek és jól átkozzatok” – A Galilei Kör „antimilitarista” tevékenysége az első világháború alatt (1914-1918). In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára.* Szerk.: Majoros István – Antal Gábor – Hevő Péter – M. Madarász Anita, Bp., 2015, 501-513.